

NEUMANN TIBOR

Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború*

Szapolyai János erdélyi vajda, a későbbi I. János király (1526–1540) életútjában – sőt közvetett módon még királlyá választásában is – az 1514. évi parasztháború kiemelt szerepet játszott, hiszen ő volt az, aki Dózsa György lázadását leverte és a parasztevészert kivégeztette, amivel az 1514 utáni években az urak és a nemesek megmentőjeként léphetett fel a politikai porondon. A parasztháború leverésének eseménysora régóta jól ismert a témába vágó szakirodalomból. A legrészletesebben Fekete Nagy Antal és Barta Gábor 1973-ban megjelent monográfiája tárgyalta,¹ amely első olvasatra hihetően rekonstruálja Szapolyai tevékenységét, illetve az erdélyi és temesvári történeteket, ráadásul egy-két kivételtől eltekintve ugyanazokra a forrásokra támaszkodik, mint amelyeket a mai történész is felhasználhat.² Amint azonban a kutató elkezdte e kútfoket újra alapos vizsgálat alá venni, számos tartalmi és logikai problémára figyelhet fel. Ezekből szeretnék egy csokorral bemutatni, távolról sem törekedve ezúttal teljességre. Mivel Szapolyai személye és származásából adódó tekintélye jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a felkelést hamar, alig két hónap alatt sikerült felszámolni, így tanulmányom elején szót kell ejtenem e szempontokról is.

Szapolyai János származása és erdélyi vajdasága

A Szapolyai család a ma Horvátországhoz tartozó Pozsega megyéből származott, és addigi ismeretlenségük ellenére Mátyás király uralkodásának elején üstökösként robbantak be a Magyar Királyság politikai vezető rétegébe. János idősebb nagybátyja, Imre alapozta meg a család vagyonát, aki előbb kincstartó, majd dalmát-horvát-szlavón bán és boszniai kormányzó, végül élete végén a Magyar Királyság nádora lett. 1487-ben bekövetkezett halálakor mintegy húsz váruadalomával már az ország második legvagyonosabb főura volt – Mátyás király törvénytelen fia, Corvin János herceg

* A tanulmány elkészítését az OTKA (K 100 749. és K 105 916.) támogatta. – Az alábbi írásnak a Dózsa-féle parasztháborút érintő része egy megjelenés előtt álló nagyobb terjedelmű munkám (Bulgáriától Temesvárig. Szapolyai János vajda és a parasztháború) rövidített változata. Vö. még NEUMANN TIBOR: Dózsa legyőzője. Szapolyai János erdélyi vajdasága (1510–1526). Székelyföld 18. (2014/11.) 93–107.

¹ BARTA GÁBOR – FEKETE NAGY ANTAL: Parasztháború 1514-ben. Budapest, 1973.

² A források zömét ld. Monumenta Rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy, ediderunt Victor Kenéz és Ladislaus Solymosi, atque in volumen redegit Geisa Érszegi. Budapest, 1979. (a továbbiakban: Mon. Rust.).

mögött. A másik nagybáty, a korán elhunyt Miklós az 1460-as években az erdélyi püspökség emelkedett. János apja a harmadik testvér, István volt, aki elsősorban a hadvezetésben szolgálta Mátyás királyt: az 1470-es években a sziléziai helytartóságot, az 1480-as években az ausztriai főkapitányságot viselte, végül 1492-ben őt is nádorrá választották.³ Az évtized közepén már az ország legvagyonosabb főura, 1494–1495-ben mintegy 11 ezer adózó jobbágypor tával rendelkezett szerte az országban, de legnagyobbbrészt mégis a Felvidéken – az ország egyedüli vidéke, ahol a családnak ekkor nem volt birtoka, éppen Erdély volt.⁴ István sosem látott gazdagságából és politikai hatalmából adódóan már 1497-ben azzal vádolták meg az országgyűlésen, hogy fiát királlyá akarja tenni.⁵

A család kiemelkedő társadalmi presztízset nem csak a roppant birtokvagyon, hanem az 1465-ben Mátyás királytól kapott szepesi grófi cím (a középkor folyamán ugyanis ez az újkorban gyakran adományozott titulus még nem terjedt el a hazai arisztokrácia körében),⁶ illetve egy „királyi” házasság is megalapozta. Mátyás királynak köszönhetően 1486-ban Szapolyai István feleségül vehette a Piast-házból származó Hedvig tescheni hercegnőt (†1521).⁷ Hedvig többek között Habsburg Miksa császár másodfokú unokatestvére volt, azaz a házaspár fia, János – ha nem is közeli, de – vér szerinti rokonságban állt az európai uralkodóházakkal.⁸

János valamikor 1490–1491 folyamán született.⁹ Kitűnő nevelést kapott: noha elsősorban katonának szánhatták, az 1510-es évekből fennmaradt két saját kezű levele alapján jól tudott latinul.¹⁰ Apja 1499. évi halála után édesanyja vette át a család irányítását. Köztudott, hogy Hedvig hercegnő szerette volna a fia számára elnyerni II. Ulászló király leányának, Anna hercegnőnek a kezét, ebbéli törekvése azonban nem vezetett eredményre.¹¹ Szapolyai János már 1506-ban az ország egyik főkapitánya lett a németek elleni rövid háború idején:¹² ekkor még bizonyára nem katonai tapasztalatai, hanem származása juttatta a 15–16 éves ifjút a hadvezetés csúcsára. A főkapitányi címet később is többször viselte,¹³ de első igazi tisztségét 1510. november 8-an kapta

³ A család történetére vonatkozó szakirodalmat ld. A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak.) Budapest, 2012 (a továbbiakban: Szapolyai oklt. I.) 7–9., különösen KUBINYI ANDRÁS: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcensis 5.) 169–194.

⁴ Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megszűlése a 15. században. In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 15., 52.

⁵ FRANKÓI VILMOS: Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521. Budapest, 1889. 68.

⁶ Ld. NEUMANN TIBOR: A Szapolyai család legrégebbi címere. Turul 84. (2011) 124–125.

⁷ Hedvig hercegnő életére lásd STANISLAW A. SROKA: Jadwiga Zapolya. Kraków 2005., valamint VERONIKA KUCHARSKÁ: Ducissa. Život tešínskej kňažnej Hedvigy v časoch Jagelovcov. Bratislava, 2014.

⁸ Lásd pl. azt a mohácsi csata után készült vázlatot, mely kimutatja János és Ferdinánd királyok rokonságát a mázóviai hercegektől való közös leszármazás által. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Ungarischen Akten Fasc. 2. Konv. B. 1526. VII–IX.

⁹ Egy Mátyás király halála (1490. április 6.) körül keletkezett követjelentés szerint Szapolyai Istvánnak ekkor még nem volt fia: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. IV. Szerk. Nagy Iván, Nyáry Albert. Budapest, 1878. 196. – 1492 szeptemberében már biztosan élt János: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatai Levéltár (a továbbiakban DL) 50614.

¹⁰ NEUMANN TIBOR: János király saját kezű levelei. Turul 85. (2012) 110–114.

¹¹ Ld. SROKA, S. A.: Jadwiga i. m. passim.

¹² Szapolyai oklt. I. 283–287.

¹³ C. TÓTH NORBERT: Egy legenda nyomában: Szapolyai János és csesdi Bátor István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 443–463.

meg II. Ulászlótól.¹⁴ Erdély és a székelyek kormányzatáról ekkor mondott le ugyanis az előző vajda, Szentgyörgyi Péter, aki betegsége miatt már nem vállalta az aktív katonai teendőkkel együtt járó tisztséget,¹⁵ amely így jutott az ország messzemenően leggazdagabb fiatal főura kezébe. Az új vajda 1511 márciusának a közepén ünnepi előkészületeket követően, a kezén lévő Debrecenből elindulva vonult be tartományába.¹⁶

Jóllehet Szapolyai János mindössze húszévesen vette át a vajdaságot, a Szapolyai család sosem látott hatalma ellensúlyozta fiatalágát és jelentősen erősítette Erdélyen belüli pozícióját. A fiatal főúr Kolozsváron saját udvart rendezett be, melynek élére külön udvarmestert nevezett ki.¹⁷ Természetesen nem tartózkodott itt állandó jelleggel: a gyakori hadi eseményekből és a tartomány kormányzatából adódóan gyakran kereste fel a Szász- és a Székelyföldet, és csaknem minden évben hosszabb-rövidebb időt töltött a fővárosban (általában az országgyűlések idején), illetve édesanyja trencséni udvarában.¹⁸ Leveleit, mint az uralkodók, egyszerűen keresztnévvel, „János gróf és vajda” (*Iohannes comes et wayvoda*) formában írta alá.¹⁹ Ez a fejedelmi attitűd tovább erősödött 1512 elején, amikor I. Zsigmond lengyel király (1506–1548) feleségül vette húgát, Szapolyai Borbálát (†1515), amivel a vajda sógorságba került Zsigmond bátyjával, II. Ulászló magyar királlyal (1490–1516) is.²⁰ Az esküvőre a vajda erdélyieket is meghívott, a szászok követeit legalábbis bizonyosan.²¹ Mindebből adódóan talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy kevés olyan esetet ismerünk, amikor Erdélyben valami nem a vajda akaratának megfelelően történt: a korszak székely megmozdulásai csak közvetve az ő kormányzata ellen szerveződtek, elsősorban belső társadalmi konfliktusok álltak a háttérükben.²² Ennek ellenére természetesen előfordult, hogy a rendek saját jogaik védelmében tárgyalásokat folytattak egymással a vajda ellen.²³ A család rendkívül erős pozíciója és a vajda kimagasló tekintélye bizonyosan jelentős hatást gyakorolt arra, hogy Dózsa felkelését oly gyorsan és olajozottan sikerült levernie.

A bolgár hadjárat és az erdélyi hadiállapot

Az 1514. évi tavaszi országgyűlésen, amelyen kihirdették a kereszteshadjáratot elrendelő pápai bullát, Szapolyai János vajda nem vett részt, de familiárisai útján bizonyosan hallatta hangját a döntések meghozatala során.²⁴ Mivel az ország a szultáni sereg felvo-

¹⁴ JAKÓ ZSIGMOND: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In: Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 84.

¹⁵ LAKATOS BALINT: Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok közleményei 17. Tata, 2011. 234.

¹⁶ Szapolyai oklt. I. 318.

¹⁷ Pl. 1515-ben és 1516-ban Tornaljai János volt az udvarmestere: DL 74355., Szapolyai oklt. I. 385.

¹⁸ Itineráriumának közlésétől itt eltekintek, nagy vonalakban ugyanakkor levelezésének kelethegyi kirajzolják a fenti tendenciát: Szapolyai oklt. I. passim.

¹⁹ NEUMANN T.: János király i. m. 114.

²⁰ SROKA, S. A.: Jadviga i. m. passim.

²¹ Szapolyai oklt. I. 328.

²² JAKÓ ZSIGMOND: A székely társadalom útja a XV–XVI. században. In: Uő: Társadalom, egyház i. m. 42.

²³ Ld. például az 1524. novemberi, erdélyi nemesek és székelyek által tartott találkozót: Székely oklevéltár III. kötet. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1890. 237.

²⁴ Erre részletesen ld. C. Tóth Norbert e kötetben megjelenő írását.

mulásától és támadásától tartott, Erdélyben is megindult a hadi készülődés. A vajda március 24-én, a Torda megyei Görgényben kelt levelében arról olvashatunk, hogy Tomori Pál királyi adószedő Erdélyben már a hadiadó behajtásán fáradozott,²⁵ ami arra utal, hogy miközben Pest környékén gyülekeztek a keresztesek, április folyamán Szapolyai is toborzásba foghatott. Nem tudjuk sajnos, pontosan milyen feladatot kapott a budai haditanács alkalmával. Miután azonban májusban kiderült, hogy a szultán nem Magyarország ellen, hanem Ázsiába vezet hadjáratot, illetve a királynak és tanácsának sikerült megállapodnia az újabb török-magyar békéről, a keresztes hadjáratot felfüggesztették, ami miatt bizonyosan Szapolyainak is változtatnia kellett a tervén. Nyilván nem akarta szélnek eresztetni az addig összegyűlt hadakat, hanem úgy döntött, hogy a korábbi évek gyakorlatának megfelelően rövid hadjáratot, tulajdonképpen portyát indít a bulgáriai oszmán területek felé. A vajda május 12-én Szászsebesen időzött, ezt követően indulhatott meg a határ felé. Június 3-án érkezett vissza Karánsebesbe a bolgár hadjáratból,²⁶ ami így alig két-három hétig tartott csupán. Egy korántsem elfogulatlan forrásunk szerint a hadjárat sikeres volt, a vajda zsákmánnyal megrakottan tért vissza,²⁷ de lényegében semmilyen részletet nem ismerünk a történeteket illetően. A nem túl jelentős hadjáratnak a parasztháború szemszögéből mégis rendkívüli szerepe volt.

Nem ismerjük a bolgár expedíció résztvevőit Szapolyain és Tomori Pálon kívül, azt viszont tudjuk, hogy erdélyi katonák – értve ezalatt az erdélyi nemzetek által kiállított és fizetett hadakat – nem vettek benne részt.²⁸ Tomori személyéből halványan körvonalazódik a sereg összetétele: ő ugyanis ekkoriban a zászlósúr Bornemissza János fogarasi várnagya volt,²⁹ és nyilván ura bandériumának élén állt. Ugyancsak az országhatáron kívül is bevethető főpapi és főúri bandériumok részvételére utal mindaz, amit az 1514 előtti és utáni évek hasonló hadjáratairól tudunk. 1512-ben például a szintén zászlósúr (*decemvir*) Haraszi Ferenc aradi ispán és vele húsz nemes familiárisa vonult Szapolyaival külföldre.³⁰ Magától értetődően e vállalkozásokhoz csatlakoztak a déli határvédelem tisztségviselői is katonáikkal. A zsarnói kudarccal végződő 1515. évi hadjáratban például Szapolyai mellett részt vett Bátori István temesi ispán, az Alsó Részek főkapitánya is, akár csak Enyingi Török Imre nádorfehérvári kapitány és Paksi Mihály zászlósúr (*decemvir*) is.³¹

Ha sejtéseim helyesek, akkor a bolgár hadjárat magyarázatul szolgál arra, Dózsa seregei az apátfalvi-nagylaki csata után miért tudták oly gyorsan, komolyabb összecsapások nélkül megsejteni a Maros-mentét: azért, mert Szapolyai hadjárata miatt a térség katonailag teljesen kiürült, azaz a paraszthadaknak semmilyen ellenállásra nem kellett számítaniuk. Mindez egy csapásra megváltozott június 3. után, amikor Szapolyai visszatért Karánsebesbe. Ekkor kelt leveléből egyértelmű, hogy nem a rossz hírek miatt hagyta el Bulgáriát, hanem befejezve hadjáratát már eleve hazafelé tartott,

²⁵ Szapolyai oklt. I. 343–344.

²⁶ Szapolyai oklt. I. 344–345.

²⁷ A vajda anyjának, Hedvig hercegnőnek 1514. júl. 30-i levele lányának, Szapolyai Borbála lengyel királynénak: V. KUCHARSKÁ: Ducissa i. m. 104–105.

²⁸ Mon. Rust. 103.

²⁹ Ld. pl. Mon. Rust. 136., MNL OL., Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 246085.

³⁰ DL 59994.

³¹ Az expedíció forrásaira és idejére ld. C. TÓTH N.: Egy legenda i. m. 452. (60. jegyzet).

amikor értesült – bizonyára Bátori István temesi ispán küldönceitől – Dózsa György seregeinek május 24-i nagylaki győzelméről, illetve a csanádi püspök és több előkelő nemes kivégzéséről, ami végérvényesen lázadásba fordította a keresztes hadjáratot.³² Szapolyai Karánsebesről vélhetően hazaküldte Bátori nála lévő katonáit, akikkel a temesi ispán megerősíthette Temesvárt.³³ Miután az erdélyi rendeket felszólította, hogy június 18-án jelenjenek meg Medgyesen, ahol tartománygyűlést kíván tartani,³⁴ az expedíciós sereg többi részével elindult Erdély felé. A Hunyad megyei Vaskapu-szoroson keresztül június 8-án vagy 9-én érkezett meg a Maros völgyét őrző Dévába.

Itt érte utol a hír, hogy a Dévától mintegy 120 km-re fekvő Lippa várát Dózsa hadai június 6-án elfoglalták. Legkésőbb ekkorra Szapolyai elhatározta, hogy nem csak Erdélyt fogja védelmezni, hanem támadást indít a felkelők ellen. Június 9-én Déváról – elhalasztva a tartománygyűlést, mondván, hogy az egyeztetéssel elvesztegetett idő veszélybe sodorja az országot – általános mozgósítást hirdetett a tartományában: az erdélyi nemzeteknek Enyedre kellett küldeniük hadaikat a korábban megadott június 18-i időpontra. Összehasonlítva Turóci Miklós alvajda két nappal korábban, Déván kelt levelének értesüléseivel,³⁵ bizonyosnak tűnik, hogy a vajda a mozgósítást elrendelő leveleiben³⁶ eltúlozta az Erdélyt a Maros völgye felől fenyegető veszélyt, annak érdekében, hogy a rendeket, akiknek haderejével kizárólag Erdély védelmében rendelkezhetett, így ösztönözze gyorsabb készülődésre. A vajda expedíciós serege zömét minden bizonnyal Déva mellett hagyta és maga is Enyedre ment.³⁷

Szapolyai legfőbb célja mindvégig az volt, hogy Erdélyt elzárja az anyaországi felkeléstől. Amíg Déva környékén hagyott seregei a Vaskaput és a Maros völgyét ellenőrizték, addig más seregtettek a legfontosabb hadiúton fekvő Enyed környékén – például Várdai Ferenc erdélyi püspök még július 2. és 12. között is a közeli Muzsnaházán táborozott³⁸ – gyülekeztek, Erdély mintegy középpontjában várakozva a fejleményekre és a vajda parancsaira. Csak gyaníthatjuk, hogy a Kolozsváron tartózkodó Barlabási Lénárt alvajda lehetett az, aki egyfelől több bihari és közép-szolnoki főúrral együttműködve a Várad és Kolozsvár közötti utakat, a Királyhágót, illetve a Meszesi kaput ellenőrizte, másfelől Észak-Erdély védelméért volt felelős.³⁹ Utóbbi feladatban, továbbá a Szatmár megyei Nagybánya felől Dés felé tartó utak felügyeletében vélhetően Beszterce város volt a legnagyobb segítsége.⁴⁰

Az utak lezárásán kívül a vajda arra is különös figyelmet fordított, hogy Erdélyen belül ne szerveződjön felkelés a helyiek részvételével, és ha ez mégis megtörtént, azonnali és kegyetlen intézkedéseket kért. Meghagyta a megyék ispánjainak, hogy helyetteseik

³² Vö. FEKETE NAGY A. – BARTA G.: *Parasztháború i. m.* 133–134.

³³ Mindez feltételezés, de magyarázatul szolgál arra, Bátori miért ment kevés katonával Apátfalvához.

³⁴ Szapolyai oklt. I. 345.

³⁵ Mon. Rust. 103–104.

³⁶ Szapolyai oklt. I. 345–347.

³⁷ Sajnos semmilyen támponttal nem rendelkezünk arról, hogy milyen és mekkora sereggel ment Szapolyai Bulgáriába. A vonatkozó szakirodalom nem számol az expedíció katonáival, pedig logikus gondolat, hogy a vajda a vészhelyzetben nem ereszte szélnek seregét. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy a vajda egy jún. 29-i oklevelében (Szapolyai oklt. I. 353.) Szászvároson túl (azaz Déva előtt) táborozó hadairól ír, miközben még júl. 12-én egy erdélyi sereg – az erdélyi püspökkel – Enyed mellett tartózkodott (DL 82403., Mon. Rust. 156.).

³⁸ DL 82403., Mon. Rust. 156.

³⁹ Barlabási jún. 29-én Kolozsvárról intézkedett Görgény védelméről (Mon. Rust. 135.), miközben a vajda már Szászsebesen járt, hogy csatlakozzon csapataihoz (Szapolyai oklt. I. 353.).

⁴⁰ Szapolyai oklt. I. 350–351.

nap mint nap járják a vidéket, és azonnal ejtsék fogságba a felbujtókat, és akár halállal is büntessék őket.⁴¹ Beszterce várost pedig hamarosan felhatalmazta, hogy az esetlegesen elfogott felkelőket lefejezzék, megnyúzzák, karóba húzzák és a legszörnyűbb kínzásokkal megöljék.⁴² A szigorú utasítások hatására Dél-Erdélyben,⁴³ illetve Székely- és Szászföldön nem is tudunk jelentős megmozdulásról – Észak-Erdélyben ugyan létrejöttek keresztes góccok, de fontos megjegyezni, hogy ezekről mind későbbi, az eseményeket pontos időponthoz nem kötő forrásokból értesülünk, ami azt a feltételezést erősítheti, hogy jelentős lázongás Észak-Erdélyben is csak akkor támadt, amikor júliusban megjelentek Lőrinc pap keresztes seregei. A felkelés illetén földrajzi korlátait az is alátámasztja, hogy mind a három ismert keresztes kapitány – egy Albert nevű, illetve a később említett vicei varga és a désiek élén álló Nagy János – erről a vidékről származott.⁴⁴

A temesvári és a kolozsvári csata

Július 10-re Szapolyai Gyulafehérvár érintésével visszatért Enyedről Dévára, innen indult a Maros völgyében a szorongatott helyzetben lévő Temesvár felmentésére. Öt nappal később itt fogta el – vélhetően komolyabb harc nélkül – az ostromló keresztes had főkapitányát, Dózsa Györgyöt.⁴⁵ A szakirodalom, ismerve a vajda július 10-i dévai és július 15-i temesvári jelenlétét, arra gondolt, hogy Szapolyai seregeivel erőltetett menetben tette meg a mintegy 100 vagy 120 km távolságot a Maros völgyében.⁴⁶ Ezzel a rekonstrukcióval ugyanakkor több gond is van. Egyfelől a távolság valójában 180 km, ha a sereg valóban Lippa közelében fordult Temesvár felé. Ennél azonban sokkal valószínűbb, hogy a felvonulásra a rövidebb, a Temesi-síkságon, azaz a Béga völgyében menő, kb. 155 km-es utat választották. Bármerre is haladtak, egy korabeli hadseregtől napi 20–25 km-es menetteljesítmény is gyorsnak számított.⁴⁷ Következésképpen Szapolyai serege nem indulhatott el július 10-én Déváról. Az elmentmondás feloldására egy lehetőség kínálkozik: a sereg már július elején megkezdte Temesvár felé való vonulását, és a vajda később csatlakozott hozzájuk. Egy kisebb lovascsapattal a távolság már valóban teljesíthető volt 4–5 nap alatt.⁴⁸

A temesvári ütközettel csaknem egy időben zajlott Kolozsvár közelében a parasztháború egyik legvéresebb összecsapása az erdélyiek és a Lőrinc pap vezette keresztesek között.⁴⁹ A csata előzményeit megismerhetjük egy csonka történeti feljegyzésből, mely

⁴¹ Mon. Rust. 119–120., Szapolyai oklt. I. 346–347.

⁴² Szapolyai oklt. I. 350.

⁴³ Az eddigi szakirodalomban bemutatott dél-erdélyi keresztes aktivitás valamennyi adatáról (Galac, Kecskésvár, Torockó, Gáldtő, Csanád vonatkozásában) kimutatható, hogy vagy az adott forrás félreértésén vagy a helyi nem-esek szándékosan manipulált közlésén alapul. Ennek kifejtésére ezúttal nincs mód, részleteket lásd NEUMANN T.: Bulgáriától Temesvárig i. m.

⁴⁴ Mon. Rust. 119., Szapolyai oklt. I. 358–359., 361–362.

⁴⁵ FEKETE NAGY A. – BARTA G.: Parasztháború i. m. 195–205.

⁴⁶ Uo. 72. (120 km), 194. (100 km).

⁴⁷ B. Szabó János szíves közlése. – A parasztháború monográfiája nagyobb seregek esetében a napi 20 km-es menetteljesítményt tartja realitásnak: FEKETE NAGY A. – BARTA G.: Parasztháború i. m. 72.

⁴⁸ Arra, hogy a sereg megelőzte Szapolyait, az is utal, hogy jún. 29-én a vajda Szászsebesről keltezett levelében említi: seregei Szászvároson túl, tehát bizonyára Déva környékén táboroznak: Szapolyai oklt. I. 353.

⁴⁹ Az események rekonstrukcióját Barta Gábor kísérte meg (BARTA G.: Parasztháború i. m. 188–191.).

szerint Szent Margit napján (július 13.) a keresztesek behatoltak Erdélybe és a Kolozsvártól keletre fekvő Szamosfalvánál táboroztak le. Innen a Torda melletti Keresztesmezőig vonultak, majd újra visszatértek Szamosfalvára, ahol utolérték őket a nyomukban haladó nemesi hadak. Az ekkor kezdődő csatában mindkét félnek komoly veszteségei voltak, több mint kétezer (keresztes?) esett el.⁵⁰ Szamosfalva elhelyezkedéséből számomra valószínűnek tűnik az, hogy Lőrinc pap serege a Szilágyság felől tört be Erdélybe, és a Szamos, illetve Kis-Szamos folyását követve közelítették meg Kolozsvárt. Ehhez a hadjáráshoz köthető tehát mindazon esemény, amely után az erdélyiek hűtlenséggel vádolták a felvonulási úton fekvő Dést, Kolozsvárt és Tordát, amely városok vezetősége érthető okoknál fogva nem lépett fel nyíltan a keresztesekkel szemben. Valószínűleg erre az időre eshetett a mezőszéki keresztes göcök kialakulása vagy megerősödése is.⁵¹

Első pillantásra a vajda Temesvár felé vonulása túl kockázatosnak tűnik a szamosfalvi csata fényében. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az erdélyi püspök még július 12-én is az Enyed melletti táborban tartózkodott,⁵² ami nem jelenthetett mást, mint hogy Szapolyai az Enyednél egyesült erdélyi seregek egy részét otthon hagyta és a tartomány védelmére rendelte, azaz számított Lőrinc pap támadására. Ezt igazolja az is, ha megnézzük, kik álltak a nemesi seregek élén: Barlabási Lénárt erdélyi alvajda, Tornaljai János, aki a vajda udvarmestere volt, illetve két főúr, Bánfi János és Drágfi János.⁵³ Maga a püspök az ütközetet nem várta meg, hanem megindult a Maros völgyében nyugat felé: július 20-án már az Arad megyei Sződinél táborozott, mintegy 250 km-t téve meg nyolc nap alatt.⁵⁴ Talán ő irányította a csanádi püspökség központjának, Csanádnak a felmentését.⁵⁵ Seregei zömét azonban a szilágysági birtokos Drágfi János, a sereg egyik vezére mellé rendelte.⁵⁶ A nemesi seregek következéséppen Enyed környékéről kiindulva kezdték üldözni a Tordánál felbukkanó kereszteseket.

Válaszra vár, miért tört be Lőrinc pap Erdélybe. E keresztes vezér először Várad környékén tűnt fel, őhöz köthető a püspöki város felperzselése⁵⁷ – arra viszont nincs bizonyíték és valószínűtlen is, hogy a püspöki várat is elfoglalta volna. Minden jel szerint ez június közepe tájt történt.⁵⁸ Vajon egyszerűen csak tovább folytatta fosztogató hadjáratát Erdély irányába vagy tudatos hadmozgásokkal van dolgunk? Biztos választ források híján nem lehet adni, de magam az erdélyi támadásra egy logikus magyarázatot találok, nevezetesen azt, hogy Lőrinc pap Dózsa utasítására, annak főcsapatától vált el akkor, amikor a parasztvezér már látta, hogy egyedül Szapolyai János és serege jelenthet veszélyt számára, azaz június elején. Dózsa terve Lőrinc pap elküldésével az lehetett, hogy az erdélyi támadással megosszák a vajda seregét, ami

⁵⁰ Mon. Rust. 162. (A forrást a Fekete Nagy–Barta-féle monográfia nem ismeri.)

⁵¹ A részleteket (Ikldód, Cege, Vice, Kajla, Szentandrás, Ős) ezúttal mellőzöm, lásd NEUMANN T.: Bulgáriától Temesvárig i. m.

⁵² Mon. Rust. 156.

⁵³ A vezéreket Taurinus Stauromachia című epikus költeménye sorolja fel, lásd FEKETE NAGY A. – BARTA G.: Parasztháború i. m. 189. Vö. még Mon. Rust. 154. (A vajda Tornaljain kívül a székely előkelő Lázár Andrást is Erdélyben hagyta.)

⁵⁴ Mon. Rust. 171.

⁵⁵ Vö. Mon. Rust. 328.

⁵⁶ Mon. Rust. 156.

⁵⁷ FEKETE NAGY A. – BARTA G.: A parasztháború i. m. 110–114.

⁵⁸ Uo. 114. (Eszérint a váradi vár elesett, június közepe tájt.)

lényegében sikerrel is járt. Lőrinc talán nem csak a várhatóan erősebb ellenállás miatt tekintett el attól, hogy egyenes úton vonuljon Várad felől Kolozsvárra, hanem amiatt is, hogy a kerülő úton minél nagyobb létszámúra duzzassza fel seregét.

Bár maradt fenn olyan, ellenőrizhetetlen korabeli híradás, hogy Lőrinc pap a kolozsvári csata után Moldva felé menekült és arrafelé esett fogságba,⁵⁹ az bizonyos, hogy július 24-én a Budán időző király úgy tudta, hogy Szapolyai vajdának már csak a Lőrinc által vezetett, Várad környékén lévő kereszties sereget kell levernie.⁶⁰ Úgy tűnik, hogy e feladatot végül nem a Lippa és Solymos megszállásával foglalatostkodó Szapolyai, hanem az általa elküldött Tomori Pál teljesítette.⁶¹ A Kolozsvárra visszaérkező vajda augusztus 10-én végeztette ki a fogságba került Lőrincet.⁶²

A megtorlás

Dózsa elfogatása és kegyetlen kivégzése a kor felfogása szerint elsőrendű fontossággal bírt, hiszen a lángra gyúlt ország megbékítésére a fővezéren példát kellett statuálni: egyszerre lehetett ezzel megfélemlíteni a lázadókat és megbékíteni a bosszúért kiáltó nemeseket. Szapolyai már a temesvári felvonulás előtt külön intézkedéseket tett, nehogy Dózsa elmeneküljön: Tomori Pál fogarasi várnagyot a Temesvártól messze délre lévő harami dunai révhez rendelte, hogy feltartóztathassa az esetleg arra menekülő „rablót”, azaz Dózsát és hadait.⁶³ A kivégzés híre hamar eljutott külföldre is. Ulászló király már július 24-én részletesen leírta Miksa császárhoz küldött követének Dózsa halálát: „Székely Györgyöt pedig először izzó vassal megkoronázták, majd saját katonáival – akiket magyarul hajdúknak neveznek, és akiknek a segítségével oly sok és olyannyira gonosz dolgokat követett el, és akiket néha viccesen, néha komolyan bestiáknak nevezett – meztelen (felső)testét a lábához kötöztették, és még élteben azok fogaival megszaggattatták és elemésztették. Végül holttestét négyfelé vágta és az akasztófára függesztették.”⁶⁴ Talán az izzó vassal való megkoronázás cselekménye hozta magával a kivégzést megörökítő képi ábrázolások azon elemét, hogy Dózsát izzó trónra ültették, ez azonban, hiába terjedt el a későbbi történeti munkákban és a szépirodalomban, nem történt meg.⁶⁵

Hangsúlyozni kell, hogy a kivégzés nem a vajda leleménye volt, és egyáltalán nem annak bizonyítéka, hogy Szapolyai kegyetlen ember lett volna. A korabeli felfogás szerint a katona Dózsa áruló volt, és tudjuk, hogy azok büntetése – Antonio Bonfini történetíró Kinizsi Pállal és a nándorfehérvári árulókkal kapcsolatos jól ismert feljegyzése szerint is,

⁵⁹ BORSA GEDEON: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Az OSZK évkönyvei 1991–1993. 332. (A híradás szerint Lőrinc a budai Szent Zsigmond-prépostság kanonokja volt.)

⁶⁰ Mon. Rust. 175.

⁶¹ FEKETE NAGY A. – BARTA G.: Parasztháború i. m. 206–208.

⁶² Uo. 218.

⁶³ Mon. Rust. 136.

⁶⁴ „Qui quidem Georgius Zekel ignito primum ferro coronatus est, deinde nudo corpore ligatus ad pedes a suis militibus, quos haydones Hungara lingua vocant, quorum opera tot tanaque mala perpetraverat et quos tam ioco quam serio bestias vocitare consueverat, vivus dentibus discerptus et devoratus est. Postremo cadaver in quatuor partes dissectum patibulo suspensum est.” Mon. Rust. 175.

⁶⁵ A kérdésre legutóbb ld. SZÜCS GÉZA: „Keressük Dózsát!” – Dózsa György alakja a magyar képzőművészetben. Székelyföld 18. (2014/11.) 132.

mely szerint az árulók közül minden nap egyet karóba húztak, megsütöttek és társainak eledelül adták⁶⁶ – ily kegyetlen halál volt. Azt a szempontot sem szabad elfelejteni, hogy minden korabeli leírás szerint a vonuló paraszthad ugyanilyen kegyetlenséggel irtotta a nemeseket, korra és nemre való tekintet nélkül. Nem nehéz elképzelni, milyen hangulat uralkodott emiatt a temesvári táborban. Gondoljunk bele: a vajda egykori nevelője, ekkoriban udvarmestere, Tornaljai János saját fia halálát „köszönhette” Dózsának, akit a nagylaki ütközet után a csanádi püspökkel együtt húzatott karóba a parasztvezér.⁶⁷ Jó eséllyel mondhatjuk, hogy az akkoriban Szapolyai közeli szövetségese,⁶⁸ Bátori István temesi ispán szolgálatában álló ifjú nemes együtt nőtt fel a vajdával.⁶⁹

Szintén nem lehet eléggé kiemelni annak fontosságát, hogy a parasztháború után nem volt oly jelentős a megtorlás, mint azt a közvélekedés tartja. A keresztes mozgalom kapitányait természetesen kivégezték, de az egyszerű résztvevőket nem kívánták – már csak a nemesség egyértelmű gazdasági, ha úgy tetszik, önös érdekei miatt sem – megbüntetni. Várdai Ferenc erdélyi püspök nem sokkal a temesvári csata után óriási összeget, száz forintot szánt arra, hogy Tomori Páltól és Józsa Istvántól kiváltson ötven elfogott keresztest, akik különböző nemesek jobbágysai voltak.⁷⁰ János vajda a lázongó Désnek is megkegyelmezett, kivéve a megmozdulások fő szervezőjének, aki nek elrendelte lefogását.⁷¹ A királyi hatalom is igyekezett elejét venni a megtorlásnak. Már augusztusban megjelent II. Ulászló egyik, Drágfi Jánosnak szóló levelében az a gondolat, hogy a résztvevők jelentős része félelemből csatlakozott a keresztesekhez, azaz csak sodródtak az eseményekkel, nem szabad bosszút állni rajtuk.⁷² És jóllehet az 1514. évi országgyűlés híres intézkedésével megtiltotta a jobbágysai szabad költözési jogát, a rendelet hosszú távon nem ment át a gyakorlatba, a források alapján a jobbágysai változatlanul szabadon – azaz földesuruk felé fennálló tartozásaik rendezését követően, annak engedélyével – elköltözhetek lakhelyükről. Még inkább elmondható ez a jelentősen, egy forintba megemelt földesúri cenzusról vagy a heti egy nap robotról.⁷³ A nemeseknek kárt okozó jobbágysai a megyénként felállított bizottságok az elkövetkező években kártérítést róttak ki, de jellemző módon földesuraik mindent megtettek annak érdekében, hogy jobbágysaikat ne érje komoly kár.⁷⁴ Összességében nyugodt szívvel kimondhatjuk azt, hogy az az évszázados megállapítás, mely szerint a Magyar Királyság mohácsi csatavesztésében a Dózsa-féle parasztháború következményei – a megtorlás és a jobbágysai vagyoni s jogi meggyengítése – komoly súlyt nyomtak a latban, egyáltalán nem tartható, mivel ezek jelentőségét a történeti irodalom messzemenően túlbecsülte.

⁶⁶ Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades* I–IV. Edd. I[osephus] Fögel, B[ela] Iványi et L[adislaus] Juhász. Lipsiae 1936–1941. IV–III–142.

⁶⁷ *Mon. Rust.* 103.

⁶⁸ C. Tóth N.: *Egy legenda i. m. passim.*

⁶⁹ Vö. Szapolyai oklt. I. 384–385.

⁷⁰ *Mon. Rust.* 171.

⁷¹ Szapolyai oklt. I. 358–359.

⁷² *Mon. Rust.* 195–196.

⁷³ Az 1514 és 1526 között ismert urbáriumokban nem találjuk nyomát ilyen változtatásoknak. A census összegét és az igen szerény mértékű munkajáradékokat mindig a helyi szokás határozta meg.

⁷⁴ *Mon. Rust. passim*, különösen jól dokumentált esetet képez Bakócz Tamás bíboros és a Bajoni család derecskei jobbágysai sorsa, mivel a birtokosok számos levele fennmaradt.